

ARTUR HAMRYSZCZAK* – LUBLIN

[Recenzja]: Ks. Anastazy Nadolny, *Słownik biograficzny kapłanów wyświęconych w latach 1921-1945 pracujących w diecezji chełmińskiej*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2021, ss. 796, ISBN 978-83-8127-624-5

Historiografia diecezji pelplińskiej wzbogaciła się o kolejną publikację autorstwa ks. prof. Anastazego Nadolnego – badacza lokalnego Kościoła¹, duszpasterstwa emigracyjnego² i dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie³. W zamyśle autora wspomniany słownik ma być kontynuacją wydanego 1995 roku *Słownika biograficznego księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, przygotowanego przez ks. Henryka Mrossa⁴. Jak zresztą przyznał ks. A. Nadolny,

---

* Artur Hamryszczak – dr historii, adiunkt, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: artur.hamryszczak@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-2578-9971>

¹ A. Nadolny, *Wydawnictwa pelplińskie po II wojnie światowej*, „Studia Pelplińskie”, 14 (1983) s. 93-126; *Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651-2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001.

² A. Nadolny, *Polskie duszpasterstwo w Austrii: 1801-1945*, Lublin 1995; tenże, *Opieka duszpasterska nad dziećmi i młodzieżą polską na terenie Niemiec Zachodnich w latach 1945-1965*, Lublin 1980; tenże, *Polskie duszpasterstwo w Austrii po drugiej wojnie światowej 1945-2001*, Toruń 2004.

³ Tenże, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. Zarys dziejów i informacja o zasobie*, „Studia Pelplińskie”, 21-22 (1990-1991) s. 263-316; tenże, *Archiwum Diecezji Chełmińskiej w okresie drugiej wojny światowej*, w: *Kościół i społeczność. Rewolucje, demokracje, totalitaryzmy. Studia z dziejów XIX i XX wieku*, red. J. Walkusz, Lublin 1993, s. 221-242; tenże, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie i jego zasób*, w: *Archiwa ziem zachodnich i północnych Polski (1945-2005). Tradycja i współczesne wyzwania. Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 21 września 2005 r. w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, red. K. Kozłowski, Warszawa-Szczecin 2007, s. 165-174; tenże, *Praktyka udostępniania zbiorów archiwalnych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 81 (2004) s. 69-71.

⁴ H. Mross, *Słownik biograficzny księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995.

skorzystał on ze zgromadzonego przez ks. H. Mrossa materiału dokumentacyjnego, którego ten nie zdążył już wykorzystać do dalszej pracy.

Diecezja chełmińska powstała w 1243 roku w związku z utworzeniem organizacji kościelnej w Prusach. W 1821 roku na mocy bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* granice diecezji zostały dostosowane do politycznych granic zaboru pruskiego, a stolicą diecezji ustanowiono Pelplin, zachowując historyczną nazwę „diecezja chełmińska”. W okresie międzywojennym diecezja obejmowała tereny przyznane Polsce na mocy traktatu wersalskiego z 1919 roku oraz plebiscytów z 1921 roku. Graniczyła z Niemcami i Wolnym Miastem Gdańsk. Terytorium diecezji zostało zatwierdzone w 1925 roku na mocy dwóch aktów prawnych: konkordatu między Rzeczpospolitą Polską a Watykanem oraz bullą *Vixdum Poloniae unitas* papieża Piusa XI. Wspomniana diecezja w 1939 roku podzielona była na 29 dekanatów i posiadała 333 parafie oraz 32 filie i 110 kaplic mszalnych. Pracowało w niej 697 księży diecezjalnych oraz 56 księży zakonnych w 8 klasztorach, a w seminarium duchownym w Pelplinie studiowało 160 alumnów. Diecezja chełmińska liczyła ok. 1 300 000 wiernych.

W czasie II wojny światowej diecezja chełmińska została wcielona do Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, z wyjątkiem części powiatu działdowskiego, którą przyłączono do prowincji Prus Wschodnich. Już od pierwszego dnia agresji Niemiec hitlerowskich na Polskę we wrześniu 1939 roku, do końca tego roku władze okupacyjne zamordowały 214 księży chełmińskich, 150 wywieziono do obozów koncentracyjnych, gdzie 80 poniosło śmierć, a kilkudziesięciu zginęło podczas działań wojennych. Władze niemieckie zamknęły instytucje kościelne, seminarium, kurię i zniosły zakony. W wyniku wojny i okupacji liczba duchownych diecezjalnych spadła prawie o 50%. Większość kościołów zamknięto, a na 500 dotychczas czynnych świątyń, pozostało otwartych 324, jednak bez duszpasterzy albo obsługiwanych tylko przez dojeżdżających księży.

W słowniku zebrano biogramy księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1921-1945. Uwzględniono także księży diecezjalnych i zakonnych, nieinkardynowanych do diecezji chełmińskiej, którzy w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu podjęli czasowo bądź na stałe pracę duszpasterską w tej diecezji. Dodatkowo w publikacji ujęto niemieckich księży, którzy w czasie okupacji hitlerowskiej Polski podjęli pracę na terenie diecezji chełmińskiej, na prośbę wojennego administratora diecezji bp. Karola Marii Spletta z Gdańska. Na jego apel przyjechali duchowni z archidiecezji kolońskiej, diecezji warmińskiej, gdańskiej i berlińskiej oraz prałatury pilskiej. Byli oni wcześniej aprobowani przez okupacyjne władze niemieckie, które oczekiwały od wspomnianych księży przyspieszenia procesu germanizacji powierzonej im duszpastersko polskiej ludności Pomorza, przy wsparciu administratora diecezji bp. gdańskiego K.M. Spletta. Oprócz wspomnianych duchownych, niektórzy niemieccy księża z nadgranicznych parafii czasowo dojeżdżali z posługą duchową do sąsiednich parafii chełmińskich, jednak nie zostali oni ujęci w publikacji.

W słowniku zamieszczono 612 biogramów duchownych – 536 księży inkardynowanych do diecezji (wyświęconych w diecezji chełmińskiej, ale również przybyłych z innych diecezji i zakonów) oraz 76 księży nieinkardynowanych. Wszystkie

biogramy ułożono alfabetycznie. Przy księżach włączonych do duchowieństwa chełmińskiego podano ich wcześniejszą przynależność diecezjalną lub zakonną. Dla wszystkich księży kryterium ujęcia w publikacji była data święceń kapłańskich przyjętych w latach 1921-1945, niezależnie od daty śmierci. W przypadku księży, którzy podjęli na krótko pracę w diecezji i zachowała się tylko szczątkowa dokumentacja ich obecności w diecezji, zrezygnowano z przygotowania ich biogramu.

Publikacja oparta jest na licznych kwerendach w archiwach kościelnych i państwowych w Polsce i za granicą (Gdańsk, Pelplin, Toruń, Bydgoszcz, Niemcy, Kanada, Stany Zjednoczone). Ze względu na zniszczenie w czasie działań wojennych w 1945 roku teczek osobowych księży w archiwum diecezjalnym, do rekonstrukcji życiorysów duchownych zostały wykorzystane inne rodzaje źródeł. Były to materiały drukowane, prasowe, dokumentacja rodzin kapłanów, wspomnienia, ankiety strat wojennych ks. Antoniego Liedtkego, powojenneteczki osobowe księży z ich własnoręcznie napisanym życiorysem itp. Z tego powodu biogramy niektórych księży mają liczne luki w życiorysie. Być może udałoby się je ograniczyć, gdyby autor skorzystał z zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej.

Na każdy biogram składa się: hasło (nazwisko, imię, daty skrajne życia, przynależność diecezjalna lub zakonna – brak wskazania świadczy o inkardynacji do diecezji chełmińskiej), biogram (w układzie chronologicznym), bibliografia (słowniki, opracowania, źródła drukowane, prasa, źródła archiwalne, dopiski uzupełniające lub wyjaśniające). Do nazwisk obocznych lub dwuczłonowych zastosowano odsyłacze.

Na końcu publikacji umieszczono mapę diecezji chełmińskiej w jej granicach z lat 1925-1992, z podziałem na dekanaty z 1939 roku. W osobnej wkładce dołączono zdjęcia kapłanów w kolejności alfabetycznej, a w przypadku księży o tym samym imieniu i nazwisku podano ich rok urodzenia.

Słownik duchowieństwa diecezji chełmińskiej stanowi ważną publikację dokumentującą duchowieństwo diecezji chełmińskiej, będąc niewątpliwie inspiracją dla badaczy historii Kościoła do podjęcia podobnych inicjatyw w innych diecezjach.

Słowa kluczowe: duchowieństwo; diecezja chełmińska; diecezja pelplińska; okupacja niemiecka; Pomorze; II wojna światowa

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Księga Jubileuszowa 350 lat Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie (1651-2001)*, red. A. Nadolny, Pelplin 2001.
- Mross Henryk, *Słownik biograficzny księży diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995.
- Nadolny Anastazy, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie i jego zasób*, w: *Archiwa ziem zachodnich i północnych Polski (1945-2005). Tradycja i współczesne wyzwania. Materiały z sesji naukowej, która odbyła się 21 września 2005 r. w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie*, red. K. Kozłowski, Warszawa-Szczecin 2007, s. 165-174.

- Nadolny Anastazy, *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie. Zarys dziejów i informacja o zasobie*, „Studia Pelplińskie”, 21-22 (1990-1991) s. 263-316.
- Nadolny Anastazy, *Archiwum Diecezji Chełmińskiej w okresie drugiej wojny światowej, w: Kościół i społeczności. Rewolucje, demokracje, totalitaryzmy. Studia z dziejów XIX i XX wieku*, red. J. Walkusz, Lublin 1993, s. 221-242.
- Nadolny Anastazy, *Opieka duszpasterska nad dziećmi i młodzieżą polską na terenie Niemiec Zachodnich w latach 1945-1965*, Lublin 1980.
- Nadolny Anastazy, *Polskie duszpasterstwo w Austrii po drugiej wojnie światowej 1945-2001*, Toruń 2004.
- Nadolny Anastazy, *Polskie duszpasterstwo w Austrii: 1801-1945*, Lublin 1995.
- Nadolny Anastazy, *Praktyka udostępniania zbiorów archiwalnych w Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 81 (2004) s. 69-71.
- Nadolny Anastazy, *Wydawnictwa pelplińskie po II wojnie światowej*, „Studia Pelplińskie”, 14 (1983) s. 93-126.